

Б. Д. МИХАЙЛОВ

**Перше подове пізньопалеолітичне
місцезнаходження в Північному Приазов'ї**

До недавнього часу, незважаючи на відкриття великої кількості пам'яток епохи пізнього палеоліту на території Північного Причорномор'я, степова зона нижнього лівобережжя Дніпра і далі на схід до річок Молочної та Берди (Північно-Західне Приазов'я) випадала з поля зору дослідників¹. З одного боку, це пояснюється віддаленістю території від археологічних центрів, а з другого — особливістю умов проживання людини в степовій зоні.

Проте степ у межиріччі Дніпра та Молочної, який здавався довгі роки сухим та безводним, останнім часом відкрив нові можливості у пошуку і вивченні палеолітичних пам'яток в умовах давніх подів.

Зокрема, П. К. Заморій вважає, що степові поди — блюдцеподібні пониження — є залишками довгих заток верхньотретичного моря (верхньопліоценовий час)². Протилежної думки дотримується А. М. Муліка. Вона відносить їх створення до таких геологічних умов: 1) наслідок просідання лесових порід в результаті нагромадження талих та дощових вод на поверхні рівнини в безстічних умовах; 2) поди — залишки давньої гідрографічної сітки; 3) поди-долини, що утворилися з лиманів і заток Сиваша; 4) поди, що утворилися з стариць на річкових терасах³.

У 1975 році автором було відкрито перше подове місцезнаходження Каштаєва балка (Стара балка), розміщене на північній околиці с. Показне Михайлівського р-ну Запорізької області⁴.

В результаті детального вивчення вказаного району вдалося встановити таку ситуацію. По-перше, степовий под знаходився між сс. Показне і Тракторне (ширина від 2 до 2,5 км з пониженням 0,5—0,8 м) і виник, на думку геолога М. С. Рябцева, внаслідок просідання лесових порід. По-друге, з північного сходу до південного заходу подове пониження розрізає степова балка голоценового утворення (Q₄), яка бере свій початок у верхів'ях р. Молочної (Токмакський р-н Запорізької області) і впадає в Томашевський под, який знаходиться на південному заході території Веселівського та Михайлівського районів. По-третє, під час утворення Каштаєвої балки культурний шар стоянки був частково зруйнований.

Поскільки порода з культурними відкладами зруйнована і археологічні матеріали опинилися у повторному заляганні, то практично він не супроводжувався викопною фауною. Геологічна стратиграфія відновлюється приблизно у такому вигляді:

1. Чорно-сіро-мулисті відкладення — 0,40 м
2. Зеленовато-сірі подові суглинки лесового походження (у нижній частині 5—10 см, зустрічаються археологічні знахідки) — 0,30 м
3. Світло-жовтий суглинок лесового походження (у верхній частині культурні залишки на глибині 10—15 см) — 0,40 м
4. Яскраво-червоний суглинок лесового походження — 3,5 м

Розкопки проводились на ділянці, де найбільше було зібрано підйомного матеріалу. Площа 174 м² була розбита на квадрати — 1×1 м. Найбагатшими виявилися квадрати V—VII—Г—М. У північ-

ній частині знаходилось колодязеподібне конусне заглиблення з великою кількістю кременю (глибина 1,8 м, ширина 1,4 м), в заповненні якого простежувались лінзи мулистих алювіальних відкладень. В південній частині розкопу у великій ямі (діаметр 1,5—2 м, глибина 0,5 м) на різних глибинах траплявся пізньопалеолітичний кремій, кераміка епохи пізньої бронзи та уламки античних амфор. У центрі розкопу, у лесовому суглинку виявлено ще одне заглиблення (глибина 0,5 м, ширина 4,8 м, довжина 10,5 м), заповнене, як і попередні, чорномулистими алювіальними відкладами (Q₄). Тут кремій концентрувався у невеликих ямках, серед якого знаходився нуклеус.

Кількісне співвідношення інвентарних груп кременю

№№ п/п	Найменування груп	Кількість знарядь	%
1.	Різці	62	12,57
2.	Скребки	30	6
3.	Скребла	3	0,73
4.	Скобелі	22	4,46
5.	Пластини	209	42,39
6.	Пластини мікролітичні	61	12,37
7.	Вістря мікролітичні	35	7,1
8.	Вістря типу Граветт	11	2,23
9.	Відбійники	4	0,8
10.	Нуклеуси	56	11,35
	Всього знарядь	493	100
	Уламки та різні відходи виробництва	3568	
	Всього	4061 екз.	

У квадраті Г—VII трапилась велика чорноморська галька-відбійник із слідами зношеності по краю (6×19×21 см). У квадратах V—3—И, VI—Е—Ж виявлено 23 уламки пісковика, відомого лише в Північному Приазов'ї на Кам'яній Могилі. У кожному квадраті знаходилось від 1—10 до кількох десятків кременю. Усього зібрано 4061 екз., серед яких 493 крем'яних знаряддя (див. табл.).

Вибрана колекція пізньопалеолітичної доби доброї збереженості. Має жовто-молочну, іноді червоно-оранжеву патину. Краї деяких знарядь носять сліди незначної окатаності. Для виготовлення крем'яних знарядь первісні жителі Каштаєвої балки використовували сірий і темно-сірий прозорий кремій крейдяного походження.

Кам'яний інвентар характеризується наступними типологічними групами:

1. Нуклеуси — площинні та бічні (56 екз.). Фасетки неправильні і сходяться до вершини загостреної основи під кутом 40°. Площини мають сліди неодноразового підновлення по усьому периметру. Нуклеуси розмірами 3×12 см виготовлялися за допомогою масивної чорноморської гальки, а заготовки до знарядь — за допомогою крем'яних відбійників. В колекції є два сильно спрацьованих нуклеуси.

Нуклеуси поділяються на наступні види:

Пірамідальні (18 екз.). Серед них є грубі з однією та кількома площинами з залишками жовтяної кірки (рис. 1, 1—6).

Призматичні (3 екз.). Характеризуються грубими формами з однією та кількома площинами. Найвигідніший і зразок сплющеного нуклеуса (рис. 1, 7—9).

В окрему групу виділяються *нуклеуси для виготовлення мікролітичних пластин* (32 екз.). В свою чергу вони поділяються: на пірамідальні (10 екз.), призматично-пірамідальні (8 екз.) та аморфні (14 екз.).

2. *Пластини* (209 екз.). Серед них цілих — 59, уламків — 150, з них 24 — з боковою притуплюючою ретушню. Довжина пластин коливається від 2—5 см, ширина від 1—3 см. В перетині характерні підтрикутні, сегментоподібні та трапецієподібні форми. На краях багатьох знарядь є сліди спрацьованості, що вказує на використання їх як ножів.

Самостійну групу складають *мікролітичні пластини* (55 екз.), серед яких 17 з боковою притуплюючою ретушню та 8 — з притупленим краєм.

3. *Різці* (62 екз.) поділяються на кілька типових груп.

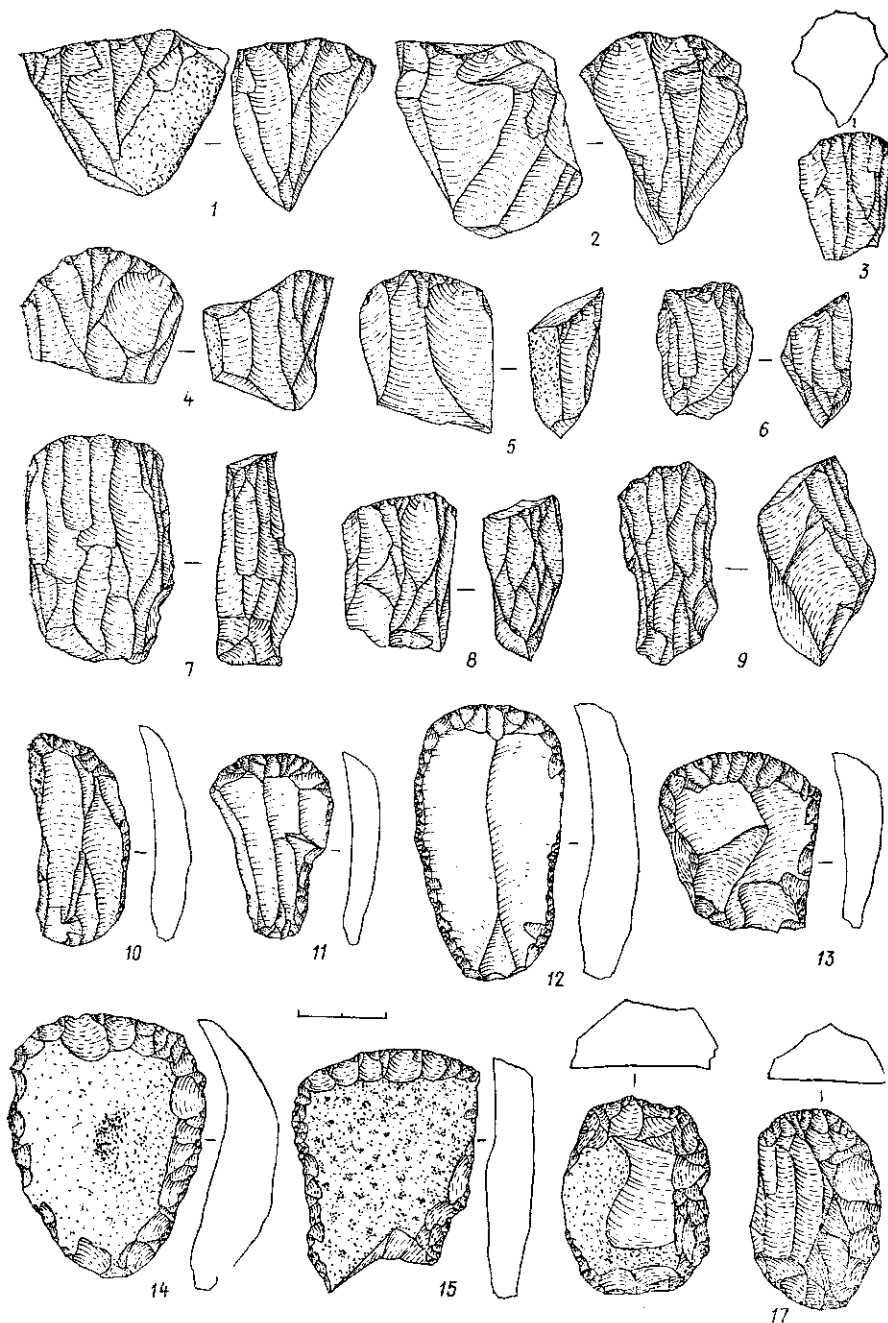

Рис. 1. Нуклеуси та скребки із стоянки Каштаєва балка (1—17).

Бокові різці (20 екз.). Виготовлені на невеликих пластинах та пластинчастих відщеплах, скошений ретушований кінець яких має різний кут в межах $40\text{--}45^\circ$, іноді й більше (рис. 2, 28—33).

Кутові (19 екз.). Виконані на пластинах та пластинчастих відщеплах. В колекції є заготовки для кутового різця на пластинчастому відщепі з кінцевою притуплюючою ретушю, чотири різці на куті невеликих пластин, шість масивних знарядь на пластинчастих відщеплах, два різці — подвійні, три — двокінцеві з діагональним розміщенням робочих кутів та два уламки різця.

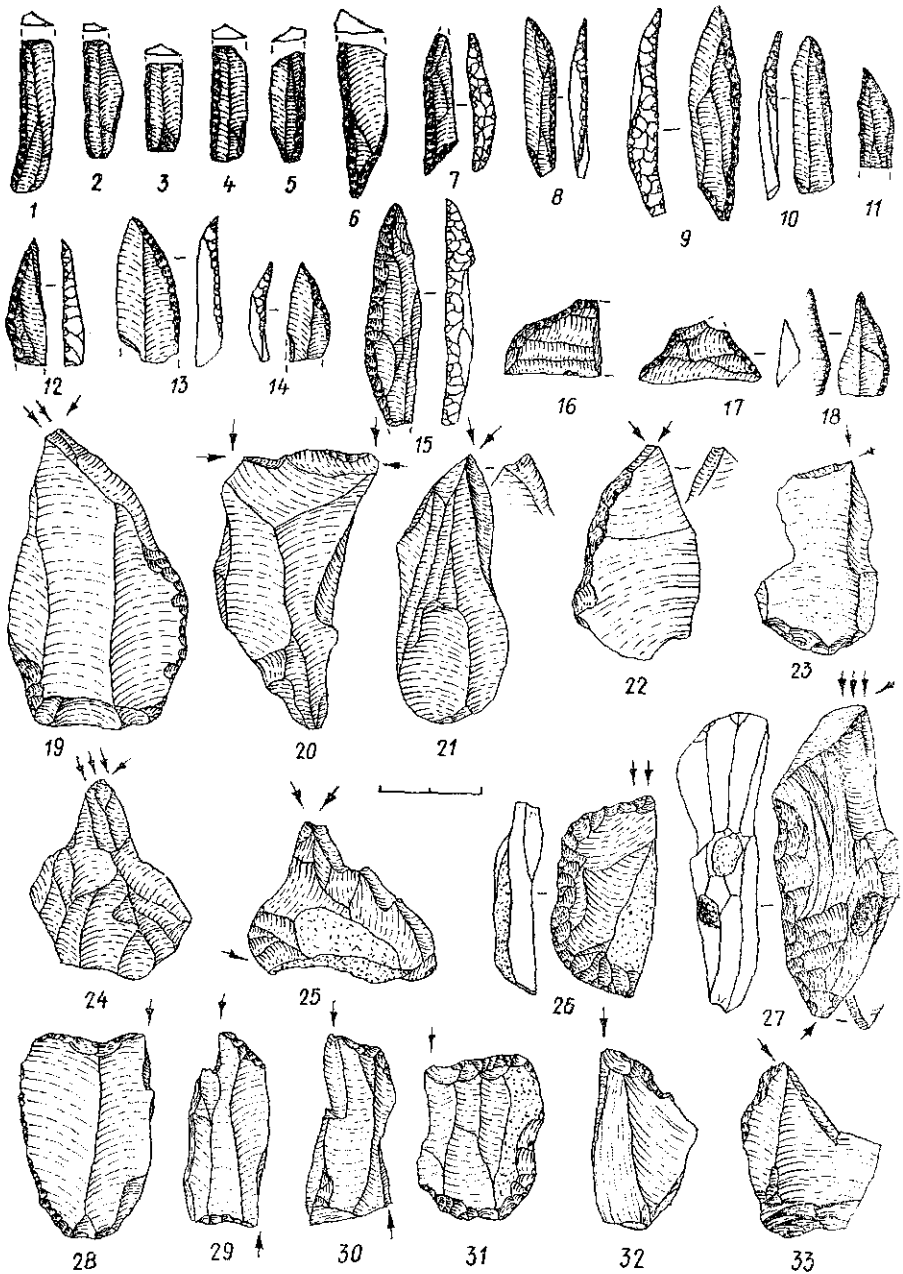

Рис. 2. Крем'яний інвентар з пізньопалеолітичного місцезнаходження Каштаєва балка (1—33).

Серединні (18 екз.). В колекції 12 двограних знарядь на пластинах та пластинчастих відщеплах, чотири з нескладною багатофасетною обробкою та два досить невиразних різці (рис. 2, 19—26).

Нуклеодібні (5 екз.) — грубої форми, два з яких — багатофасетні (рис. 2, 27).

4. *Скребки* (30 екз.) кінцеві, типові, виготовлені на пластинах та відщеплах (рис. 1, 10—13, 16—17). До першої групи відноситься 18 знарядь, серед яких 7 скребоків на невеликій пластині, 1 — масивний трикутної форми і одне знаряддя із скошеним краєм, та 7 скребоків з ретушю, що заходить на край. До другої групи належить 10 знарядь, з яких: на масивних пластинчастих відщеплах — 7 екз., скребок сегмен-

топодібної форми, масивний скребок з ретушшою, що заходить на краї зі слідами жовняної кірки та уламок округлого скребка, перетвореного на різець кутового типу.

Крім того, в колекції є два нуклеподібних кінцевих масивних скребок. На одному з них — з заокругленим робочим краєм — є сліди жовняної кірки.

5. *Скребла* (3 екз.) (рис. 1, 14—15) характеризуються слідуючими типологічними ознаками: одне скребло овальної форми, одне знаряддя, виконане на краю грубої пластини та кінцеве скребло з грубою виїмкою.

6. *Скобелі* (22 екз.) представлені нуклеподібними типами. Серед них є 10 екз. простих знарядь, 5 скобелів, виготовлених на нуклеподібних уламках, одне знаряддя подвійне із спрацьованим робочим краєм, вірогідно, нуклеус для виготовлення мікропластини. Один скобель з невеликим робочим миском, одне подвійне знаряддя у вигляді нуклеподібного різця, два грубих знаряддя човноподібної форми, скобель на основі нуклеуса.

7. *Нуклеподібні знаряддя* (15 екз.) різних форм та окреслень, на краях є сліди спрацьованості, серед яких одне з двобічною обробкою.

8. *Мініатюрні вістря (стрілки)* (14 екз.). Серед них 7 уламків нижніх частин, один з яких з зубчастим притупленим краєм; три верхніх частин знаряддя, одне з них з псевдорізцевим сколом і 2 цілих виробів зі скошеним краєм (рис. 2, 10—15).

9. *Вістря* (35 екз.). Серед них є одна нижня частина знаряддя, п'ять уламків з притупленим краєм, три цілих знаряддя, одне невелике подвійне скошене вістря (трапеція) та 26 уламків нижньої та верхньої частин знаряддя (рис. 2, 16—18).

10. В окрему групу виділяються *вістря граветоподібного типу* (11 екз.) (рис. 2, 1—9).

Крем'яний комплекс Каштаєвої балки за типами знарядь споріднюється з матеріалами Амвросіївської стоянки. Трапляються однакові різці, виготовлені з видовжених пластинок та нуклеподібних кусків кременю, серед яких особливо увагу привертають серединні та нуклеподібні. Спільне є і в мініатюрних вістрях з притупленим краєм та серед скобелів та нуклеусів⁵.

Простежуються і відмінні риси. Так, вістря граветоподібного типу з Каштаєвої балки мають аналогії у західних пам'ятках Молдавії, Румунії, Угорщини, Болгарії й віднесені дослідниками до пізньої граветтійської культури⁶.

Одним з істотних фактів для датування пам'ятки є геологічні умови, в яких залягав археологічний матеріал. Так, культурний шар Каштаєвої балки знаходився на межі лесових (Q₃) та мулисто-алювіальних відкладень (Q₄). Аналогічна картина простежувалась у Амвросіївці (межа чорнозему та лесового суглинку)⁷, що свідчить про одночасову появу названих пам'яток, тобто в епоху пізнього палеоліту.

Дослідження місцезнаходження Каштаєва балка підтвердило думку про розвиток особливої степової пізньопалеолітичної культури, а після обстеження давніх степових подів може виявитися, що територія Північного Приазов'я в пізньому палеоліті не була безлюдною.

Б. Д. МИХАЙЛОВ

Первое подовое позднепалеолитическое местонахождение в Северном Приазовье

Резюме

Первое подовое местонахождение в степной зоне междуречья Днепра и р. Молочной, открытое автором в 1975 году, вблизи с. Показное Михайловского р-на Запорожской области, позволяет открыть принципиально новые возможности в изучении палеолитических памятников на территории юга Европейской части СССР.

На основе кремневой индустрии (нуклеусы, пластины, скребки, скребла, резцы, скребели, нуклеидные орудия, стрелки, острия, проколки), которая по своему типу близка к Амвросиевке, подкрепляется мысль о том, что в Северном Приазовье развилась особая степная позднепалеолитическая культура.

¹ Євсєєв В. М. Палеолітична стоянка Амвросіївка // Палеоліт і неоліт України. — К., 1947. — Т. 1. — С. 265—277; Борисковський П. И., Праслов Н. Д. Палеоліт басейна Дніпра и Приазовья // САИ. — 1964. — Вып. А—1—5. — 56 с.; Григорьева Г. В. Большая Аккарья и ее место среди позднепалеолитических памятников юга СССР // КСИА. — 1967. — Вып. 3. — С. 86—90; Смирнов С. В. Палеоліт Дніпровського Надпоріжжя. — К., 1973. — С. 71—142; Красковский В. Н. Памятники палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья. — Киев, 1978. — С. 19—39; Станко В. Н., Смолянинова С. П., Иванов Г. И. Раскопки позднепалеолитических стоянок Анетовка I и II на Среднем Буге // Древности Северо-Западного Причерноморья. — Киев, 1981. — С. 5—16.

² Загорій П. К. Четвертинні відклади Української РСР. — К., 1961. — С. 158.

³ Міліка А. М. Будова і походження подів Лівобережжя Нижнього Дніпра // Геогр. зб. — 1961. — № 4. — С. 117.

⁴ Михайлов Б. Д. Работы Мелитопольского краеведческого музея // АО 1975 г. М., 1976. — С. 344.

⁵ Борисковський П. И., Праслов Н. Д. Указ. соч. — С. 24—25.

⁶ Григорьева Г. В. Позднепалеолитические памятники Северо-Западного Причерноморья и Северного Приазовья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1968. — С. 11.

⁷ Борисковський П. И., Праслов Н. Д. Указ. соч. — С. 24.

С. В. МАХОРТИХ, В. А. ПЕТРЕНКО

Новий могильник скіфського часу в Чечено-Інгушетії

На південній околиці селища Ялхой-Мохк (Ножай-Юртовський р-н) восени 1977 р. був випадково відкритий некрополь ранньозалізного віку, що отримав назву Ялхой-Мохкського могильника № 3¹. Всі досліджені поховання здійснені в кам'яних ящиках, заглиблених у ґрунт (рис. 1).

Поховання 1. Напівзруйнований кам'яний ящик розмірами 1,8 × 1,8 м, зафіксований на глибині 0,25 м від сучасної поверхні. Глибина самої могили 0,8 м. Збереглися кам'яні плити західної та південної стінок. Кістки похованих, як і інвентар, розкидані по всій площі поховання. З набору речей збереглося дві ліпні миски коричнюватого кольору (рис. 2, 1, 4), склянка, фрагментовані залізні кільця, бронзові браслети, шпильки з трикутною верхівкою, фрагмент прикраси у вигляді «змійки», проколка, залізні ножі, залізний наконечник списа, бронзовий трилопасний наконечник стріли, пряслице, відщепи кремєню, буси із скла, сердолика, пасти і черепашок (рис. 2, 3, 5—24).

Поховання 2. Виявлене на глибині 0,28 м від сучасної поверхні. Кам'яний ящик розмірами 2,05 × 0,87 м орієнтований довгою віссю за лінією північ-північ-схід — південь-південь-захід. Плити перекриття відкинуті, що вказує на пограбування поховання в давнину. В самому похованні були зафіксовані окремі фрагменти кісток людського скелету, кераміки, а також повалена кам'яна стеля розмірами 0,3 × 0,3 × 0,8 м. Поза кам'яним ящиком, біля північно-західної стінки, знайдені: фрагмент бронзової виткої пронизки, наконечник стріли, підвіска в 1,5 оберти, залізний ніж, керамічні пряслиця і фрагментовані посудини (рис. 2, 25—34).

Поховання 3. Здійснено в кам'яному ящику на глибині 0,2 м від сучасної поверхні, орієнтовано за лінією північ-північ-схід — південь-південь-захід, розміри: 1,65 × 0,97 м, глибина 0,86 м. Кістки похованих (судячи за виявленими черепами, їх було четверо) безладно розкидані, що вказує на пограбування. Інвентар знаходився на всій площі поховання. Це — дві ліпні посудини, миска, бронзові фігурки оленя, наконечники стріли, чотири браслети, шпилька з трикутною верхівкою, два